

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 4 Sayı/ISSUE 8 Yıl/YEAR: 2021

Alındı/RECEIVED: 18-05-2021 – Kabul/ACCEPTED: 19-12-2021

Emeğin Dijital Dönüşümü ve İstihdam

....

Özlem KÜÇÜK¹

Abstract

Curiosity, the product of the age of Enlightenment, prioritized autonomy and human reason as a way to solve the secrets carried by universe and human. Knowledge is the power of human intelligence. The rapid technological progress through the 21. century, have set the tone how labour market of the 21.century has developed with higher level of education. AI's chief point of promises of is that it can be used to augment human intelligence. The other issue is how we can work together, manage corporations and make cognitive decisions. The economic environment that

Öz

Aydınlanma çağının ürünü olan merak, evrenin ve insanın sırları çözmenin yolu olarak insan aklını öncelemiştir. Bilgi ise insan zekâsının ortaya koyduğu güçtür. Öyle ki, 2018'de dünya nüfusunun yaklaşık %50'si interneti aktif olarak kullanırken, bu oran 2020'de, dünya nüfusunun %59'una ulaşmıştır. Diğer yandan “gig ekonomi” sayesinde internet kullanıcıları, başka türlü bulmalarına imkân olmayan iş olanaklarına sahiptirler. Bilgi teknolojileriyle “çevrimiçi işgücü platformları” ve uzaktan çalışma ve dışardan kontrol edilen bir gig ekonomi üretilmiştir. Ancak, yaşanan gelişmelerin sosyal güvenlik ve

¹ Özlem KÜÇÜK, Öğr.Gör.Dr., Kocaeli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği, Sosyoloji, ozlem.kucuk@kocaeli.edu.tr, Orcid: 0000-0002-7717-2439

emerged after II. World War with the rapid industrialization process has become available for the formation of transnational companies. These companies, which invest in developing countries for some reasons such as abundance of raw material resources, cheap labor, escaping from taxation responsibility and flexible waste management are now at a turning point. Therefore, UNCTAD data shows foreign direct investment (FDI) inflows, which stood at \$1.54 trillion in 2019, fell by 42% in 2020 to approximately \$859 billion. However, automatization and digitalization in developed countries negatively affects employment in low income countries and reduce the trend of production in offshoring. The aim of this study is to argue that the tendency of TNCs towards cheap labor, which is among the reasons for direct investment in host countries due to the digital transformation of labor, can change.

Keywords: Remote Working, Transnational Companies, Digitalization, Unemployment, Employment

istihdam güvencesi gibi konuları olumsuz etkilediği gözlenmektedir. UNCTAD'a göre, 2019'da 1.54 trilyon dolar olan doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYY) akışı, 2020'de %42 oranında düşerek, yaklaşık 859 milyar dolara gerilemiştir. Son on yıldır iyice zayıflayan uluslararası yatırımlar, Kovid-19 virüsü mutasyonu ve küresel yatırım politikası ortamı nedeniyle olumsuz etkilemektedir. Aynı zamanda, 20. yüzyıl boyunca yaşanan kapsamlı teknolojik gelişmeler, 21. yüzyıl işgücü piyasasının nasıl gelişeceği ve gelişmeye devam edeceği hususundaki gidişatı belirlemiştir. Yapay zekânın en büyük vaatlerinden biri, insan zekânını arttırmakken, aynı zamanda birlikte çalışma ve karar verme süreçleri beraberinde, yönetme şeklimizi değiştirmek üzere kullanılabilmesidir. Bu çalışma, ulusötesi şirketlerin evsahibi ülkelerde tek başına ucuz işgücüne yönelik doğrudan yatırım yapma ihtiyaçlarının azaldığını iddia etmektedir. Bu iddia iki şekilde incelenmektedir. Birincisi, yüksek nitelikli becerilere sahip gelişmiş beşeri sermaye ihtiyacının artması ile düşük ve orta vasıflı niteliğe yönelik işlerin büyük bölümünü otomasyon ve dijitalleşmenin alması. İkinci, Kovid-19 döneminde artan uzaktan çalışma ve dijital işgücü platformları ile yaşadığı ülkeden ayrılmaksızın ulusötesi bir şirkete doğru yüksek nitelikli ve ücretli ancak sosyal güvenceden yoksun çalışmanın önünün açılmasıdır.

Anahtar kelimeler: Uzaktan Çalışma, Ulusötesi Şirketler, Dijitalleşme, İşsizlik, İstihdam.

1. Giriş

Dijital teknolojiler, daha az emekle daha fazla mal ve hizmet üretilmesini sağladığından, bazı çalışanları işsizlik veya daha düşük ücret riskine maruz bırakmaktadır. Böylece, dijital teknolojiler işgücü piyasasına dâhil olarak, iş organizasyonunda değişikliklere imkân verirler ve iş kalitesi ile becerilerin geliştirilmesine öncülük ederler (OECD, 2016).

Sürekli teknolojik gelişme, şirketlerin rekabet avantajlarını korumaları için vazgeçilmez bir koşuldur (Szabó-Szentgróti, Végvári ve Varga, 2021, s.1). Kovid-19 salgını, gerçek zamanlı olarak (ofisten-işyerinden çalışma) faaliyet gösteren çokuluslu şirketleri, ekonomik zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır. Önümüzdeki yıllarda, geriye dönüp baktığımızda 2020 yılını, her şeyi değiştiren an olarak hatırlayacağız. Zira Kovid-19 krizinin ortasında dijital ve e-ticaret sektörlerinde, daha önce görülmemiş bir büyüme olmuştur. Çin'in perakende satışlardaki çevrimiçi payı, Ağustos 2019 ile Ağustos 2020 arasında %19,4'ten %24,6'ya yükselmiştir. Kazakistan'da perakende satışların çevrimiçi payı 2019'da %5'ten 2020'de %9,4'e yükselmiştir. Salgın ayrıca gelir eşitsizliklerini genişletirken, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinde ilerlemeyi olumsuz etkilemiştir. BM sosyal zorunluluğu olan – 2030 yılına kadar Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine kimseyi geride bırakmama taahhüdü ile ulaşma – artık imkansız bir görev gibi görünürken, dijital küreselleşmeye karşı yeni bir tepki gelişmiştir (Srinivasan ve Eden, 2021, s.1; UNCTAD, 2021).

Küreselleşme sürecine hız kazandıran en önemli olgulardan biri 1980 Washington Konsensüsü olmuştur. Böylelikle, küresel piyasa ekonomisinin dünyanın her yerine yayılmasını organize edebilecek, yeni düzenin alt yapısı kurulmuştur. 1980 sonrası Washington Konsensüsü ile uluslararası finans örgütlerinin işlevleri genişlerken, ulus devletlerin ulusal piyasalara müdahale yetkileri sınırlandırılmıştır. Dünya Bankası, IMF gibi ulus üstü ekonomik örgütler aracılığıyla ulusal devletlerin iktidar alanları sınırlandırılırken, bilhassa özelleştirmeler ve yapısal uyum reformları ile güçlendirilen piyasa ekonomisi ulusötesi şirketlerin önü açılmıştır (Duman, 2002, s.1; Karakurt, 2011, s.31).

1970-1980'li yıllarda 'laissez-faire' neo-klasik iktisadın ve bireyin özgürlüğünü öne çıkaran liberal düşüncenin tekrar yükselişe geçmesiyle devletin rolünde yeniden bir düzenlemeye gidilirken, Reagan-Thatcher ikilisinin öncülüğünde, Washington Mutabakatı ve "minimal devlet" gündeme taşınmıştır. Sosyalist bloğun çözülmesi, bu yeni formun hızlı bir şekilde gelişmekte olan ülkelere empoze edilmesinde önemli bir rol oynamıştır (Jantsan, 2013, s.107).

Nitekim 1970'lerin sonlarına kadar, egemen olan devlet müdahalesi anlayışı, genellikle, piyasalarda sadece devletin tekel olarak faaliyet göstermesi şeklindedir. II. Dünya Savaşı sonrası, yaygınlaşan sosyal devlet anlayışı, devletin görevlerini genişletirken, tanımını da değiştirmiştir. Aynı zamanda devletin girişimci olarak faaliyet yürüttüğü pek çok alanda verimlilik ile ilgili olarak yaşanan sıkıntılar, kamu mülkiyetinin piyasacı çözümler sağlamakta yetersiz kaldığı hususunda eleştirileri üzerine çekmiştir. Nitekim piyasa müdahalesine dönük sistemden, regülasyona dönük kamu müdahalesine doğru geçişler yaşanmaya başlamıştır. Bu akımın öncülüğünü ise 1980'lerin başında İngiltere yapmıştır. Doğal tekel niteliğindeki kamu yatırımları Türkiye'ye benzer şekilde İngiltere'de vardı. Ancak, İngiltere'de özelleştirme sonrası kurumların regülasyon ihtiyacı ortaya çıkmış ve düzenleyici kurumların sayısı artmıştır. Böylece, teşebbüsler, tüketiciler ve piyasa açısından güvenilirlik ve şeffaflık öncelenmiştir (Tepe ve Ardiyok, 2004, ss.106-107).

1990'lara geldiğinde küresel ekonomik ilişkilerin şekillenmesi önceki yıllara göre daha hızlı gelişme göstermeye başlamıştır. Zira dünyada ekonomik kurumlar, 20 ve 21.yüzyılda sınırları aşarak küresel ekonomi üretimi ve dolaşımında inanılmaz bir güce ulaşmıştır (Kordos ve Vojtovic, 2016, s.151). Toyota Motor, Ford Otosan, Oyak Renault, Mercedes-Benz Türk, Hyundai Assan gibi ulusötesi şirketler, başka yerlerde olduğu gibi Türkiye'de de üretim yapmaya başlamıştır (Yılmaz,

Taştan, Ecek ve Çınar, 2017, s.690). Oysaki üretimin dijital dönüşümü, şimdiye kadar ekonomik iyileştirmenin verimlilik arayan DYY tarafından yönlendirildiği yerlerde ve emek yoğun faaliyetlerde yoğunlaşmış ülkelerde ‘fabrika ekonomileri’ üzerinde çok büyük zorluklar çıkarabilecektir. Dijitalleşmeye dayalı emek tasarrufu sürecindeki yeniliklerin, büyük bir teknolojik işsizliğe yol açacağı tahmin edilmektedir. Fabrika ekonomilerinden geçiş sürecinde olan toplumlarının adaptasyonunu kolaylaştıracak bazı sosyal, ekonomik ve kurumsal yenilikleri ortaya çıkaramayan ülkelerde bilhassa bu zorluklar artacaktır. Küresel değer zincirlerinin üretimi kendi ülkelerine veya nihai pazarlara yakın bir yere taşımak suretiyle üretimi dijitalleştirilmesi coğrafi üretim organizasyonunun yeniden yapılandırılmasına yol açabilecektir (Szalavetz, 2019, ss.2-3).

Üretimin dijitalleştirilmesinin yanı sıra bir diğer tehdit unsuru ise vasıfsız ve yarı vasıflı emeğe ihtiyacı azaltan otomasyondur. En saf haliyle otomasyon, otomatik cihazların kullanımı yoluyla tüm manuel emeğin yerine geçmesi ve kalitenin temini ile hatasız üretimin sağlanmasıdır. Nitekim otomasyon, çeşitli emek biçimlerini yok ederken belirli meslek türlerinin ise demode olması anlamına gelmektedir. Teknoloji, mevcut toplumun kültürel normlarını aşındırmak anlamına gelse de, insanlık her ne olursa olsun daima toplumlarını ilerletmenin bir yolu olarak teknolojik gelişmelere yönelmiştir (Bard, Söderqvist and Larsson, 2020, s.15).

Böylelikle üretimin değişen yapısı ve emek gücünden tasarruf eden teknolojiler, çalışma ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmıştır (Zengingönül, 2005, s.86). İplikçiler ve dokumacılar gibi bazı meslekleri sona erdiren teknoloji, aynı zamanda işlerini kaybeden işçilere daha iyi ödeme ile yeni işler kazandırmıştır. Bazı bilim insanları ise teknolojik ilerlemenin işçiler açısından daha iyi olacağı görüşündedir. Korinek’e göre teknolojik ilerlemenin daha yüksek ücretlere ve daha iyi geçim kaynaklarına yol açması doğal bir yasa değildir. Son yirmi yılda tam zamanlı işçilerin reel ücretlerinin düşmesi, teknolojik değişimin genel etkisinin güçlü olduğunu göstermektedir. Nitekim emek tasarrufu sağlayan yenilikler ilerledikçe, ekonominin vasıfsız ve orta vasıflı emeğe talebi azalmaktadır. Tanım olarak teknolojik ilerleme, ekonominin belirli bir girdi miktarı için daha fazla mal üretebileceği anlamına gelir ve bu da dağıtılacak daha fazla genel gelir olduğunu göstermektedir (Korinek, 2019, ss.2-3).

Temel amacı ne istihdamı artırmak ne de çalışanların hayat standartlarını yükseltmek olan ulusötesi şirketler, dünyada açlığın nedenini hızlı nüfus artışı ve aşırı nüfus olarak göstermektedir. Oysaki çoğunluğun güvencesizlik ve yoksulluğunun esas nedeni birkaç kişi tarafından doğal üretken kaynaklarının kontrolü sonucunda oluşmuştur. Nitekim bakım, gıda, eğitim, toprak reformu gibi temel sosyo-politik reformların yapıldığı, sosyal refah devletinin yükseldiği dönem de, bebeklerin hayatta kalma oranları artarken, aile planlaması ile doğum oranları düşürülmüştür (Shurtleff ve Aoyagi, 1979, s.19).

Günümüzde, teknoloji insan haklarının bazı yönlerini güçlendirmenin yolu olarak temsil edilirken, daha önce hiç bilinmeyen iletişim biçimlerinin sunumuyla bireylerin ifade özgürlüklerini kullanmalarına izin vermektedir. Ancak bireylerin insan haklarının dijital alana geçişinden kaynaklanan ve daha önce hiç görülmemiş risklere maruz kalmalarının önüne geçememektedir (Coccoli, 2017, s.2).

Tanınmış sosyal medya devi Facebook, 2018 yılının başında Cambridge Analytica veri ihlali skandalı ile gündeme gelmiştir. Milyonlarca Facebook kullanıcısının kişisel verilerini toplayan şirket, bu verileri izinsiz olarak Cambridge Analytica şirketine siyasi reklamcılık için kullanmak üzere temin

etmiştir (González, Yu, Figueroa, López and Aragon, 2019, s.1). Nitekim Facebook, kişisel verilerin mahremiyetini ihlal etmesi nedeniyle FTC (ABD Federal Ticaret Komisyonu) tarafından ağır bir cezaya çarptırılacağını düşünerek yaklaşık 3 milyar \$ fon ayırdıklarını ancak cezanın 5 milyar \$ olmasını öngördüklerini söylemiştir (Habertürk, 25.04.2019). Nihayet, FTC yaklaşık 87 milyon ABD’li seçmenin bilgilerini izin almaksızın Cambridge Analytica isimli şirketle paylaşmasından ötürü Facebook şirketini 5 milyar dolarlık bir rekor tazminata çarptırmıştır (Congar, 2019). Aynı zamanda bir düşünce kuruluşunun Kovid-19 salgını döneminde ABD’nin tanınmış birçok zengininin servetlerini toplamda 565 milyar dolar artırdığını haber vermektedir. 42 milyonu aşkın ABD’linin işsizlik yardımı için müracaat ettiği dönemde servetine servet katanların arasında Facebook sahibi Mark Zuckerberg de vardır (BBC News Türkçe, 05.06.2020).

Bu makalede, Kovid-19 karantina sürecinde hızlanan emegın dijital dönüşümü, istihdam ve ulusötesi şirketler arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Literatüre önemli bir katkı sunacağı düşünülen makale için ulusal ve uluslararası literatür taranmış, OECD, UNCTAD, ILO ve Dünya Bankası raporları incelenmiştir. Böylelikle aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Kovid-19 salgını, uzaktan dijital çalışmaya geçişi hızlı ve sarsıcı ancak ulusötesi şirketleri tatmin eder biçimde verimli bir şekilde gerçekleştirmiştir. Böylece, öncülüğünü ulusötesi şirketlerin yürüttüğü uzaktan dijital çalışma kalıcı hale gelmektedir.
- Evden ya da uzaktan çalışma, özel alanla çalışma alanını birbirine entegre ederken, çalışma gün ve saatinin artmasına daha çok iş talebine zemin hazırlamaktadır.
- Uzaktan dijital çalışma niteliği beyin göçüne dayalı dış göçü azaltma eğilimini amaçlarken, ulusal hukuktan bağımsız kayıt dışı çalışanların sayısını artırmaktadır.
- Sanayi 4.0. ve emek yerine geçen teknolojik yenilikler (otomasyon, yapay zekâ, bilgisayarlaşma vb.) orta ve az nitelikli işgücüne talebi azaltırken, dünyada tam zamanlı (kayıtlı) istihdam oranlarını olumsuz etkilemektedir.
- Gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yatırım yapan ve istihdam üreten ulusötesi şirketler, emek yerine geçen teknolojik yenilikler ve uzaktan çalışma ile tetiklenen emegın dijital dönüşümü nedeniyle nihai pazarlara yakın yerlere ve/veya kendi ülkelerine geri dönme eğilimine girebileceklerdir.

2. Emegın Dijitalleşmesi, İstihdam ve Ulusötesi Şirketler

“Ulusötesi şirket”, “çok uluslu şirket” ve “küresel şirket” terimleri genellikle birbirlerinin yerine kullanılır. Ulusötesi bir şirket, birden fazla ülkede iştirak sahibi olan ve işleten bir firma olarak tanımlanabilir. Bir Ulusötesi şirket mutlaka büyük bir firma olmasa da, dünyanın en büyük firmaları genellikle ulusötesi şirketlerden oluşur. 2005 yılında dünya çapında yaklaşık 75.000 Ulusötesi şirket vardır. UNCTAD’a göre (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı) Ulusötesi şirketlerin yaklaşık % 73’ünün merkezi, gelişmiş sanayi ekonomilerinde yer almaktadır (Roach 2007, s.3).

Son elli yıldır uluslararası pazarlar, ulusötesi şirketler için gelir ve kâr payının artmasına katkıda bulunmuştur. Örneğin, ABD’de 1960’dan 2000 yılına, toplam kâr miktarı içinde uluslararası kâr oranı miktarı, %5’lerden %25’lerin üzerine çıkmıştır. Nitekim ABD’li firmalar, yurt dışı pazarlarındaki

satışlarının iç pazarlara göre daha yüksek getiri sağladığını ve yurt içi operasyonlara kıyasla kazançlarda daha az değişkenlik olduğunu görmüşlerdir. Bu eğilimin gelecekte devam edip, hız kazanması beklenmektedir. Nitekim küreselleşme, ulusötesi şirketlerin maliyetini azaltıcı ve geliri artırıcı unsurları yönetmeleri için bir araç haline gelmiştir. Küreselleşme, operasyonları yeni coğrafi alanlara yayarak gelir artışı fırsatları ve ölçek ekonomileri yoluyla maliyetleri düşürme ve kârlılığı artırma fırsatları sunmaktadır. Ulusötesi şirketler, yerli firmaların ulaşamayacağı birden fazla yerden girdi alarak, çok çeşitli pazarlara hizmet verebilme avantajına sahiptir. Küreselleşme, firmaların döngü süresini azaltıp yeniliği teşvik ederken, kaliteyi koruyup geliştirmek üzere küresel yeteneklere erişebilmelerini sağlamaktadır (Whitaker, Erkman ve Thompson, 2016, s.2).

Günümüzde ulus devlet, kendini düzenleyen kurumlar olmadan her zamankinden daha küresel olan bir uygarlık biçiminin baskısı altındadır. İçinde tutsak olduğumuz bir medeniyet ürettik (Mujica, 2019, s.12). Gelişmekte olan ekonomiler, çalışmanın doğasında değişiklikler getiren ticaret ve yatırım etkilerinden kaynaklanan değişimin ortasındadır. Ancak, devletler çalışma hayatındaki değişimlerin olumsuz etkilerini hafifletmek için çalışan haklarını iyileştirme rolünü, beşeri sermayeye yatırım yapmakta kullanmaktadırlar. Bazı imalat işleri otomasyon yoluyla yok olsa da inovasyon yoluyla teknoloji yeni sektörler ve görevler oluşturmaktadır. Ancak toplumların bu değişikliklerin sunduğu potansiyelden yararlanabilmesi için, beşeri sermaye ve evrensel sosyal koruma alanına daha fazla yatırımlar yaparak, olumsuz etkileri, en aza indirmeleri gerekecektir (Awad, 2019, ss.228-229).

Dijitalleşmeyi teknolojik bir perspektiften gözlemlerken, tipik sonuç insan işinin yüksek derecede makinelerle ikame edilmesidir. Refah devleti perspektifinden bakıldığında, bu, koşulsuz bir temel gelir üzerine yoğun tartışmalara yol açmaktadır. Zira verimlilik artarken, iş sayısında önemli bir düşüş yaşanmaktadır bu da, çalışma toplumunun üzerine kurulu olduğu gelir dağıtım mekanizmasının sorgulanmasına neden olmaktadır (Weber, 2017, s.22). Diğer bir konu ise, devletlerin gelirleri arasında önemli bir yere sahip olan kurumlar vergisinin sürekli bir düşüş eğiliminde olmasıdır. 1980'lerin ortalarından bu yana OECD ülkeleri arasında kurumlar vergisi oranları istikrarlı bir şekilde düşmüştür. Nitekim 1985'te OECD ülkeleri arasındaki ortalama yasal vergi oranı yüzde 43; 2000'de yüzde 30; 2019'da ise yüzde 21,7 olmuştur (Clausing, 2020, s.240).

2.1. Refah devletinin Sonu, Dördüncü Sanayi Devrimi ve İstihdamın Geleceği

İngiliz Sanayi Devrimi, üretimi mekanikleştirmek üzere buhar ve su gücünü kullanmıştır. İkincisi, elektrik gücünü kullanarak seri üretime geçerken, Üçüncüsü, üretimi elektronik ve bilgi teknolojilerini kullanarak otomatikleştirmiştir. 20.yüzyılın ortalarından beri oluşagelen Üçüncü Sanayi Devrimi (dijital devrim) üzerine Dördüncü Sanayi Devrimi inşa edilmektedir. Dördüncüsü ise, dijital, fiziksel ve biyolojik alanlar arasında çizgileri bulanıklaştıran bir teknoloji füzyonu ile karakterizedir (Ruyter, Brown and Burgess, 2019, s.37).

On dokuzuncu yüzyılda sanayileşmenin yayılmasıyla birlikte, bazı ülkelerde ilkel halk sağlığı, istihdam düzenlemeleri ve eğitim sistemleri oluşmuştur (Van Lancker ve Van den Heede, 2019, s.7). Refah devletleri, sanayileşme ve küreselleşme zamanlarında ortaya çıktı, o zamandan beri çeşitli ekonomik gerilemelere ve mali krizlere göğüs gererken işgücü piyasası ile toplumda ki köklü değişikliklere adapte oldular. Günümüzde refah devleti, vatandaşları arasında ekonomik eşitliği

sağlamada diğer sosyal örgütlenme biçimlerinden üstün bir ekonomik ve sosyal sistem olarak görülmektedir. Yine de, yoksulluk rakamları artarken çoğu refah devletinde gelir eşitsizliği büyümektedir ve önemli sayıda insanın refah devleti uygulamalarından tam anlamıyla yararlanamadığı gözlenmektedir (Van Lancker and Van den Heede, 2019, s.4).

Yine de, 19. yüzyıl “bırakınız yapsınlar” devletinden refah devletine dönüşüm, (en azından birkaç) vatandaşı sanayileşmiş emek piyasası ve kapitalist üretim tarzı ile ilişkili risklerden korumak için sosyal sigorta mekanizmasının artan kullanımıyla ilişkilidir. Bu tür riskler arasında işsizlik, hastalık veya yaşlılık gibi işgücü piyasasında ücret almasını engelleyen yaşam olayları ve çocuk sahibi olmak gibi ailelere ek maliyet getiren olaylar sayılabilir. 1905'te Fransa, bir işsizlik sigortası planı uygulayan ilk ülke olurken, Norveç (1906'da) ve Danimarka (1907'de) bunu kısa süre sonra izlemiştir. 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle, Belçika, Hollanda, Fransa, İtalya, Almanya, Birleşik Krallık, Danimarka, Norveç, İsveç, Finlandiya, Avusturya, İsviçre, Avustralya ve Yeni Zelanda dâhil olmak üzere birçok ülke eski sosyal risklerin en azından bir kısmını karşılamak üzere sosyal sigorta planlarını uygulamaya koymuştur (Van Lancker ve Van den Heede, 2019, s.8).

Teknolojik değişim, farklı sektörleri farklı şekillerde etkileyebilir. Zira ademi merkezîyetçi ekonomide, “göç” gerektiren sektördeki bireylerin yeni bir yere taşınmak ve gerekli eğitimi almak için kaynakları olmayabilir. Aktif hükümet politikalarının yokluğunda, merkezi olmayan bir piyasa ekonomisinden gelen teknolojik yenilik, refahı düşürebilir (Stiglitz, 2018, s.37: Unemployment).

Dijital devrim, mikroişlemcinin icadı ile başlarken performansını sürekli artırarak devam etmiştir. Böylece, dijital devrim bilgisayar, dijital cep telefonu ve İnternet dâhil olmak üzere dijital mantık devrelerinin ve türetilmiş teknolojilerinin üretimini ve kullanımını mümkün kılmıştır. Bilgi ve iletişim süreçlerinin dijitalleşmesi, bir bilgi patlamasına (“Büyük Veri”) yol açarken üretimin, hizmet sunumunun ve hatta özel alanın bilgisayarlaştırılmasını yönlendirmiştir (Walwei, 2016, s.2).

Yeni teknolojinin üretim sürecine uyarlanması, bu gücün hem üretim hem de nakliye için daha etkin bir şekilde kullanılmak üzere yeni makinelerin icat edilmesi anlamına gelmektedir. Böylece malın hem imalatının hem de pazarlanmasının tamamen yeniden yapılandırılması gerekmektedir (Beaudoin, 2000, s.7).

Teknolojinin kullanımı, genel ve tarihsel anlamda sermayenin üretim süreci üzerinde daha fazla kontrol sahibi olma eğilimini desteklemiştir. Fordizm süreci boyunca, sermaye-emek-devlet ilişkisi, toplumsal yeniden üretim ve ekonomik büyüme üzerinde garantiler karşılığında sermayeden emeğe bir dereceye kadar yetki devretmiştir. Sanayi 4.0 ile son yıllarda emegın sermayeye daha fazla boyun eğdiği görülmektedir (Hughes and Southern, 2019, s.63).

Esasen hep olan ancak günümüzde yoğunluğu artan bir ulusötesi çağda yaşıyoruz. Örneğin ABD hukukunun kökeni ağırlıklı olarak Roma imparatorluk döneminden gelmektedir. Aynı zamanda, İngiltere ortak hukuku mirasının etkisi de bulunmaktadır. Son zamanlarda, uluslararası, bölgesel ve dönemsel anlaşmaların, düzenleyici ağların ve kurumların çoğalmasını hızlandıran bir ulusötesi ekonomik ve kültürel etkileşimin yoğunlaşması ABD'nin ulusötesi açılımının baştan beri var olduğunu kanıtlanmaktadır (Shaffer, 2012, s.229).

Hızlı teknolojik değişiminle küresel sermaye hareketliliğinin artmasının bir sonucu olarak sanayileşmenin bozulması ve işgücünün yeniden yapılandırılması tam da bir zamanlar güçlü kitlesel

endüstriyel sendikacılığın gücünü bulduğu ekonomik sektörlerde sendikal gücün ve sendikal büyüme potansiyelinin altını oymaktadır (Knotter, 2018, s.274).

Nitekim neo-liberal kapitalizmin çekirdeğinde yer alan çok tanınan Google, Silikon Vadisi, WallMart gibi şirketlerde kadın çalışan sayısı yüksektir. Irk, dil, din, cinsiyet ayırımı yapılmayan bir işgücü piyasasında kadın çalışan olmak üzere gelen göçmenler, bu şirketlerde sosyal haklardan mahrum çalışmaktadır. Diğer taraftan, Google şirketinin çatı şirketi olan Alphabet şirketi ise dünyada çalışanlarına en çok ücret ödeyen şirket sıralamasında ilk sırada yer almaktadır (Koç vd, 2016, s.96).

2.2. Dijitalizasyon, Uzaktan Çalışma ve İstihdam

Kapitalizmin altın yılları olarak anılan (1950-1973) yılları boyunca sanayileşmiş ülkeler, kârlılıklarını zedeleyecek aşırı rekabet içine girmektense, birbirleriyle bölgesel işbirlikleri ile ekonomik ilişkilerini yürütmeyi tercih etmişlerdir. 1970'li yıllar, değişen teknoloji ve açılan sınırlar beraberinde zorlayıcı rekabet olarak adlandırılan konjonktürü getirmiştir. Küreselleşme, ulusal ekonomilerinin ve ticaretin liberalleşmesiyle sermayenin serbest dolaşımını sağlarken, ticaret ve yatırım hacminde artış siddetli bir rekabete yol açarken rekabete aykırı kartelleşme ve uluslar ötesi birleşmelere yönelme eğilimi artırmıştır (Kiely,1998, s.96).

Ev sahibi ülkelerde ulusötesi şirketlerin faaliyetleri, bilimsel literatürde ekonomik büyümeyi canlandıran bir unsur olarak kabul edilmektedir. Zira temelde, üretim kapasitelerinin ekonomik değer kaybının ürettiği işsizlik nedeniyle, istihdam artışı ulusal ekonomi politikasının en önemli öncelikleri arasında yer almaktadır. Ulusötesi şirketler önemli işverenlerdir; nitekim çekicidirler çünkü mevcut işsizliğin azaltılmasında önemli bir faktör olarak algılanırlar (Brancu and Bibu, 2014, s.187).

Bilhassa kamusal alanda istihdamın azaldığı ve geçici, taşeron ve sözleşmeli personel alımlarının arttığı esnek ve yatay istihdam ilişkilerinin güçlendiği post-Fordist dönemde gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırım oranları ve yabancı sermaye girişleri artmıştır. Böylelikle kitlesel üretim sisteminden esnek üretim sistemine geçiş, ulusötesi şirketlerin üretimi yönlendirmesi, ürün ve süreç inovasyonu yoluyla teknoloji konusunda üretim alanında hızlı hareket etmeleri söz konusu olmaktadır. Nitekim bilgi tabanlı bir ekonomi üretilerek, girişim, inovasyon ve esneklik taleplerine uygun bir ekonomi meydana gelmiştir (Altay, 2017, ss.40 ve 59).

Son surat hızla gelişen teknoloji, yaşam kalitemiz üzerinde olumlu değişimler yaratırken, hayatımıza Sanayi 4.0, karanlık fabrikalar, yapay zekâ, dijital platformlar gibi yenilikler kazandırmaktadır. Sanayi 4.0, öncekilerden farklı olarak, büyük veri, bulut teknolojileri, yapay zekâ, siber sistemler, karanlık fabrikalar, veri madenciliği, otonom robotlar gibi kavramlar ile günlük yaşamımızda yer bulurken, diğer taraftan üretim süreçlerinde emegın önemini giderek azaltmaktadır (Gökten, 2018, s.882).

Bilindiği üzere, firmalar rekabet güçlerini artırmak ve maliyetlerini düşürmek için çalışma sürelerinde ve saatlerinde esnekleştirmeye yönelmektedir. 1900'lü yıllardan 1980'li yılların ortalarına kadar işçilik maliyetlerinde önemli bir değişim meydana gelmiştir. Bilgisayar destekli üretimin ve üretimde otomasyonun artması nedeniyle, direkt işçilik maliyetleri düşerken, bilakis yüksek amortisman, enerji ve nitelikli işgücü (endirekt işçilik) giderleri ile genel üretim giderleri artmıştır. Keza endüstri 3.0 genel üretim giderlerinde bir artışa direkt işçilik giderlerinde ise bir azalışa neden olmuştur.

Robotlar günümüz endüstrisi için çok önemli varlıklardır. Robotların kullanımı, üretim hattında esneklik sağlarken üretim miktarını ve kalitesini korumak için endüstriyel otomasyon da hayati önem taşımaktadır. Üretimde miktar ve kalitenin artmasının yanı sıra, üretim maliyetlerini düşürmek, robotik ekipmanların daha fazla benimsenmesine neden olmuştur. Aynı zamanda ev aletleri, gıda ve ilaç malzemeleri gibi pek çok diğer endüstriyel birimlerin üretim hatlarında robotik sistemler kullanılmaya başlanmıştır (Taghırad, 2013, s.1).

2019'un dördüncü çeyreğine göre 2020'de, küresel çalışma saatlerinin yüzde 8,8'i kaybedilmiştir. Bu, 255 milyon tam zamanlı işe eşdeğer bir orandır. Çalışma saati kayıpları özellikle Latin Amerika ve Karayipler, Güney Avrupa ve Güney Asya'da yükselmiştir. 2020'deki çalışma saati kayıpları, 2009'daki küresel mali krizden yaklaşık dört kat daha fazladır. İstihdam kayıpları Amerika'da en yüksekken, özellikle çalışma saatlerindeki azalmayı destekleyen iş tutma planlarının olduğu Avrupa'da ve Orta Asya'da en düşük gerçekleşmiştir. 2019'a göre 2020'de benzeri görülmemiş bir istihdam kaybıyla 114 milyon iş yok olmuştur. Böylelikle, küresel işgücüne katılım oranı, 2020'de 2,2 puan azalarak yüzde 58,7 gerçekleşmiştir (ILO, 2021, ss.1-2).

Nitekim başta gelişmiş ülkeler de istihdamın yapısı atipik istihdama doğru değişmektedir. Bu hızlı değişimin nedenleri arasında teknolojik ilerlemeler, sanal işgücü, katı uluslararası rekabet vardır. Böylece, kısmi süreli çalışma ilişkileri (tele çalışma geçici çalışma, evden çalışma vb.) ile uzaktan çalışma gibi alternatif istihdam şekilleri hızla yayılmaktadır. Zira sanal işçi, telekomite/tele işe gidip gelme uygulaması ile işyeri uygulamasının bir parçası olmakla birlikte, haftanın belirli günleri işe gidip, belirli günleri evde çalışabilmekte, ya da tümüyle evde çalışabilmektedirler. Diğer yandan, sanal işgücünün işyeri aidiyeti düşük, meslek aidiyeti yüksektir. Pek çok işveren bilhassa telekomünikasyon ve enformasyon sektöründe gerek maliyet avantajı gerekse, nitelikli işgücü ihtiyacını karşılamak üzere sanal işgücüne yönelmektedir. Başta A.B.D olmak üzere enformasyon teknolojileri gelişen ülkelerde sanal işgücü istihdamı artmaktadır (Kağnıcıoğlu, 2004, ss.86-87; Gökten, 2018, s.886).

Ulusötesi şirketler, 1983'ten bu yana üretimde 10 kat büyürlerken, ticarete ise 5 kat büyümüşlerdir (Kaygusuz, 2009, s.170). Dünyanın en değerli teknoloji şirketlerinden birisi olan Microsoft Kovid-19 salgınında, uzaktan çalışma dönemine geçmiştir. Firmanın yayımladığı "The New Future of Work" isimli raporunun başlangıcında şöyle demektedir: Korona virüs salgını yalnızca bir halk sağlığı krizine neden olmakla kalmayıp, aynı zamanda teknolojik, sosyal ve kültürel bozulmaya da neden olmuştur. Geçtiğimiz yıl, dünyanın dört bir yanındaki insanlar, mevcut uygulamalarını altüst eden ve gelecekte işin nasıl yapılacağı konusunda uzun vadeli etkileri olan uzaktan çalışmaya doğru hızlı bir geçiş yaşadılar. İleriye baktığımızda, ofislerde çalışanların bir kısmının uzaktan çalışmaya devam etmesini, diğerlerinin ise ofisten çalışma ile uzaktan çalışmanın bir kombinasyonunu içeren hibrit modelleri benimsemesini bekliyoruz. Şu an, işin doğasını anlamak, çeşitli iş uygulamaları için uzaktan desteği geliştirmek üzere eşsiz bir fırsat sunmaktadır (Teevan, 2020, s.1).

Çalışmanın geleceğini etkileyen bir diğer konu ise finansallaşmadır. Hem eleştirel hem de teorik iktisat literatüründe finans, bir şey olarak değil, bir süreç olarak anlaşılmaktadır. Finansallaşma, finansal olarak yönlendirilen sermaye birikimini sürdürmek üzere toplumsal ilişkilerin yeniden üretilmesidir. Ekonomik ilişkilerin depolitizasyonu, finansın arkasında ki pratik ve bilişsel süreçlerin bir uzantısıdır. Neoklasik ekonomik düşünce de emek değer teorisi terk edildiğinde, teorik bir nesne olarak çalışmanın

yerini marjinal getiri kavramı almıştır. Kültürel politik ekonominin yeni ortaya çıkan alanı için bile, üretim ve çalışma ihmal edilen kavramlar olmaya devam etmektedir. Finans tahayyülünde, üreticiler ve tüketiciler kredi değerlilikleri açısından homojen hale gelirlerken sadece içsel olarak farklılaşırlar. Finansallaşmanın etkilediği depolitizasyon, işin önemsizleştirilmesinin ardında ki bilişsel ve pratik süreçlerin bir uzantısıdır. Nitekim insan unsuru üzerine kurulu klasik iş modellerinden günümüzün karanlık fabrikalarına, yapay zekâli makinelere ve uzaktan çalışma uygulamalarına geçiş işgücü üzerine bazı ciddi etkilere sahiptir. Zira hiç olmadığı kadar hızlı bir şekilde işlerin yok olması ve yerine yenilerinin yeterli seviyede konulmaması diğer bir kısır döngüdür (Davies, 2012, ss.318-320; Doğru ve Meçik, 2018, s.1582).

Facebook, Kovid-19 salgını geleneksel ofis rutinlerini alt üst etmeye devam ederken, çalışanlarının yarısının önümüzdeki yıllarda kalıcı olarak evden çalışabileceğini duyurmuştur. ABD'nin süper şehirleri ile kalan diğer bölgeleri arasındaki uçurum giderek artarken, ne piyasa güçleri ne de aşağıdan yukarıya ekonomik kalkınma çabaları bu boşluğu kapatamamıştır (Muro, 26.05.2020)

3. Ulusötesi Şirketler, Ulusal Ekonomiler ve İşgücü

Ulusötesi Şirketler, ülke sınırları dışında, üretime dönük doğrudan yatırımları destekleyen ve merkez ülkeden yönetilen bir ana firma beraberinde diğer ülkelerde de üretim tesisleri, şirketler ve şubelerden oluşan ekonomik yapılardır. Operasyonun önemli bir kısmını yurt dışında gerçekleştiren ulusötesi şirketler, yönetim, Ar-Ge, satın alma, pazarlama gibi faaliyetlerini merkez ülkedeki ana firmadan yürütürler (Güner ve Yılmaz, 2010, s.198).

Öyle ki, bazı ulusötesi şirketlerin yıllık kârları bazı ülkelerin yıllık GSYH oranından daha yüksektir. Apple, hisse değeri yüksek bir ABD menşeli ulusötesi teknoloji şirkettir. 1.6 trilyon dolar piyasa değerine sahip Apple, yıllık GSYH oranı 1.5 trilyon dolar olan Avustralya'dan daha zengindir. Nitekim güçlenen şirketler, ulus devletler karşısında daha saldırgan olmaya başlamıştır. 2021 Şubat ayında Avustralya'da çıkarılan sosyal medya yasası nedeniyle Facebook (şimdiki adıyla Meta) tarafından ülkeye yönelik erişim yasağı konmuştur. Daha sonra Avustralya hükümeti ve Facebook anlaşmış olsalar da yaşanan gerginlik akıllarda kalmıştır (Darıcılı, 02.03.2021).

UNCTAD Dünya Yatırım Raporunda şu tanımlı yapmaktadır: "Ulusötesi şirketler, ana şirketlerden ve bunların yabancı iştiraklerinden oluşan tüzel kişilikler veya tüzel kişiliği olmayan kuruluşlardır. Ana şirket, kendi ülkesi dışındaki ülkelerdeki diğer kuruluşların varlıklarını genellikle bir sermaye hissesine sahip olarak kontrol eden bir işletme olarak tanımlanmaktadır" (Kordos ve Vojtovic, 2016, s.151).

Uluslararası danışmanlık ve denetim şirketi PricewaterhouseCooper'ın Geleneksel Yıllık Küresel Ceo araştırması, her yıl olduğu gibi Davos Dünya Ekonomik Forumu yıllık toplantısında paylaşılmıştır. Yaklaşık 1600 CEO (83 ülkeden) ile gerçekleştirilen bir araştırmaya göre gelecek on yıllık döneme girerken CEO'ların dünya ekonomisi hakkında bugüne kadar hiç olmadığı kadar temkinli oldukları görülmüştür. İlerleyen dönemde ekonomik büyümenin yavaşlayacağını öngörmüşlerdir. Ayrıca, Küresel ticaret savaşlarının etkileri doğrultusunda bir önceki yıla göre daha kötümserler görüş bildirmişlerdir. Zira CEO'ların yarısından fazlası (%53), 2020 yılında ekonomik büyüme hızının yavaşlaması beklemekteler. CEO'ların çok endişeli oldukları ilk üç konu arasında, ilk sırada aşırı

regülasyon (%36) ikinci sırada ticaret savaşları %36 (2019 da 4.sırada), üçüncü sırada ise belirsiz ekonomik büyüme (%34, 2019'da ilk on arasında yer almayan) bulunmaktadır. Türkiye'de CEO'ların %87'si üç yıl içindeki şirketlerinin büyüme potansiyeline güvenmektedirler. Yeni beceri geliştirme konusunda küresel CEO'lar en büyük zorluk olarak, %14.5 ile yetiştirdikleri yeteneklerin elde tutma becerilerini gösterirken, Türkiye için bu oran %28'dir (NTV: Ceo'ların 2020 Büyüme Beklentileri Küresel Ceo Araştırması).

Dünyanın üretim üssü olan Çin ve ABD arasındaki ticaret savaşı son yıllarda belirginleşmiştir. Bu durumdan en fazla etkilenen Çin'in ulusötesi telekomünikasyon şirketi Huawei olmuştur. Bilhassa Google firmasının android işletim sistemi güncellemelerini Huawei cep telefonları için sınırlandırması ile başlayan süreç zamanla daha gerginleşmiştir. Nitekim Trump yönetimi, Huawei donanımlarını kullanan ülkelerin gizlice gözetlendiği ve saldırıya uğramayı mümkün kılan bir geçit ile karşı karşıya olduğunu iddia etmiştir. Huawei firması iddiaları şiddetle reddetmesine rağmen, Trump İngiliz yönetimi etkilemeyi başarmıştır. Nitekim İngiltere'nin cep telefonu sağlayıcılarının 31 Aralık'tan sonra yeni Huawei 5G ekipmanını satın alması yasaklanırken aynı zamanda 2027 yılına kadar Çinli firmanın 5G kitini ağlarından çıkarmaları zorunlu kılınmıştır. Öte yandan Huawei, bu hareketin "İngiltere'de cep telefonu olan herkes için kötü haber" olduğu ve "İngiltere'yi dijital olarak yavaş şeride taşıırken, faturaları yükseltip, dijital bölünmeyi derinleştireceği" açıklamasını yapmıştır. Diğer yandan, ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo haberi memnuniyetle karşılarken şunları kaydetmiştir : "İngiltere, dünyanın dört bir yanından, güvenilir, yüksek riskli satıcıların kullanımını yasaklayarak ulusal güvenlikleri için dimdik duran ülkeler listesine katılmıştır" (Kelion, 2020, s.21).

3.1. Ulusötesi Şirketlerin İşgücü Piyasasına Etkileri

19. yüzyılın sonlarına doğru büyük bir üretim gücüne sahip olan ABD şirketleri, dünyaya açılmak için harekete geçmişlerdir. Etkisi altına aldıkları ABD Dış Ticaret Bürosu ve ABD hükümetine, rekabet güçlerini artırmanın yolu olarak "Açık Kapı" politikasını, 1899'da kabul ettirdiler. Böylece açık kapı politikası, açık kaçınılmaz yazgı ve misyonerlik faaliyetleri ABD'nin ekonomik sürdürülebilirliğinin ve dışa doğru ekonomisini genişletmesinin araçları haline dönüşmüştür (Guliyev, 2004, s.24, Hatipoğlu, 2015, s.160).

Ulusötesi şirketler, İkinci Dünya Savaşı sonrası, uygun ekonomik ve siyasal ortam içinde, ideolojik ayrıştırmaya gitmeksizin, yalnızca kâr beklentisi ile sanayileşmiş, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerine hızlı bir şekilde yayılmışlardır. Nitekim soğuk savaş döneminin sona ermesinden sonra sayıları hızla artan ulusötesi şirketler, gelişmekte olan ülkelerde önceleri yer altı kaynaklarının çıkarılması noktasına odaklanırken, sonraları hizmetler sektöründe yoğunlaşma göstermişlerdir. Ulusötesi şirketler, gelişmekte olan ülkeler açısından teknoloji transferi ve yatırım, istihdam gibi faydalar sağlarken, diğer taraftan işgücü piyasasında esnekleşme, çevre kirliliği, sermayenin dışarıya çıkması gibi birçok dezavantajlar taşımaktadırlar (Çam, 1987, ss.94-96).

Ancak, günümüzde Ulusötesi şirketlerin ayırım gözetmeksizin dünyanın her yerine ucuz işgücü ve hammadde bolluğu nedeniyle gitme olasılıkları azalmaktadır. Lyotard'a göre, sanayi ötesi toplumda, enformasyon, bilgisayar, bilimsel bilgi ve icatlar gibi teknolojik ilerlemeleri kullanarak ortaya çıkan değişimler ile gelişen bilgi toplumunda, esasen bilgiyi elinde tutan uzmanlar iktidarı yönlendirebilir.

Bilhassa, serbest piyasa ekonomisini benimseyen ülkelerde daha hızlı yaygınlaşan ulusötesi şirketler, Türkiye’de 24.01.1980 kararları sonrası gerçekleştirilen 1980 darbesi ile ihracata dayalı rejime geçiş sonrası yaygınlaşma eğilimine girmiştir. Böylelikle ulusal sermayenin uluslararası sermaye ile birleşmesinin önünü açan yeni sağ politikalar aynı zamanda ulus devletlerin emek piyasaları üzerindeki gücünün azalmasına ve korporatist uygulamaların zayıflamasına neden olmuştur (Tarhan, 2010, ss.112, 165 ve 212).

Afrika’da, devlet ulusal istihdam planlarının yanı sıra istihdam dostu yoksulluğu azaltma stratejilerine de odaklanılmıştır. 2004 yılının sonlarında Ouagadougou İstihdam Zirvesi’nin ardından, yoksulluğu azaltma stratejilerinde istihdam sorunları daha belirgin hale gelmiştir. Üretken istihdamın hem büyüme hem de sürdürülebilir yoksulluğun azaltılması için kritik olduğu giderek artan bir oranda kabul görmektedir (ILO, 2015, s.13). Öte yandan, küresel güney için durum karmaşıktır. Zira Fildişi Sahili ve Gana’nın kakao üreten bölgelerinde 5 ile 17 yaş aralığındaki çocukların yaklaşık %50’si, gece vardiyası, keskin aletler ile zirai-kimyasal ilaçlara maruz kalarak çalışmaktadır. ABD Çalışma Bakanlığı’nın desteklediği bir araştırma sonrası yayımlanan bir rapor, son yıllarda çikolata endüstrisinde çalışan çocuk işçilerin %14 civarında arttığını, çikolata üretiminde ise aynı dönemde %62’lik bir artış gözlemlendiğini ortaya koymaktadır. İstihdamda çocuk işçilerin suüstimalinin, dünyanın en büyük çikolata devi ABD’li Mars’a göre, sorumluluğu kendilerine ait olmamakla birlikte, kakao çiftliklerinde çocuk işçi çalıştıran çiftlik sahiplerindedir. Bu durumun çözümüne ilişkin maddi olarak destek vereceklerini belirten Mars en yüksek kârı elde ederken, kakao çiftliklerinde çalışanlar ise toplam gelirin ancak %6’sını almaktadır (NTV, 21.10.2020).

Diğer yandan, dünyanın 5.büyük kahve üreticisi Etiyopya’da, kahve çiftliklerinde çalışan işçiler günde 1 dolar kazanmaktadır. Etiyopya’da 15 milyon insan bu sektörden geçimini sağlamaktadır. Kahve üreticilerinin büyük çoğunluğu küçük tarlaları olan kahve yetiştiricileridir ancak yok pahasına satın alınan kahvenin dünya pazarlarında yüksek fiyatta satılmasına tepki göstermektedirler. Bölge halkı yoksulluk içinde iken, tüccarlar ve komisyoncular zengin yaşamaktadır (Habertürk, 16.01.2017).

Bu arada, Uluslararası Para Fonu, diğer uluslararası liderlerle birlikte Oslo’daki tarihi bir konferansta, küresel ekonomik gerilemeye istihdam odaklı bir politika yanıtı çağrısında bulunmuştur. Seul Kalkınma Mutabakatı (2010), hem büyüme hem de yoksulluğun azaltılması ve istihdam oluşturulması gibi küresel kalkınma hedeflerine yol açan ekonomik politika çerçevelerinin tasarlanması için yeni bir yaklaşım sunmuştur (ILO, 2015, s.11).

Dönüştürücü dijital teknolojiler ve inovasyon, hem BİT sektöründe hem de dijital ekonominin diğer sektörlerinde yüksek vasıflı uzmanlar için artan bir talebe yol açmıştır. Yüksek vasıflı BİT uzmanlarının mevcudiyeti, endüstri 4.02’ye ve BİT içinde BT hizmetlerinin sağlanması da dâhil olmak üzere mevcut endüstrilerde ve hâlihazırda geliştirilmekte olan yenilikçi endüstriler ve hizmetler için önemli bir rekabet faktörü haline gelecektir (ILO, 2019, s.7).

Microsoft’un “The New Future of Work” isimli araştırmasında kalıcı "tamamen uzaktan çalışma" (Şirketinizin ofisinden çalışmak zorunda kalmadığınız herhangi bir iş veya pozisyonudur. Bunun yerine, başka bir yerden çalışırsınız ve başka yerlere seyahat etme esnekliğine sahip olursunuz) "uzaktan önce" (Uzaktan öncelik bir kaç kişinin (varsa) işlerini merkezi bir ofisten düzenli olarak yapması ve çoğunluk için uzaktan çalışmayı birincil seçenek haline getiren kurumsal bir stratejidir) istihdam politikalarının artan eğilimi, özellikle teknoloji endüstrisinde, profesyonellerin nerede çalıştığı

ve benzeri görülmemiş bir ölçekte nerede yaşadıkları arasında bir ayrışma potansiyelini sunmaktadır. Bazı şirketler, tesis maliyetlerini azaltmak veya daha büyük yetenek havuzlarına erişim sağlamak için yalnızca uzaktan veya uzaktan önce politikaları benimsemiştir (Teevan, 2020, p.47).

Marx'a göre vatanı olmayan sermaye ve kısıtsız ticaret, ulus devleti zayıflatmıştır. Sermaye hakimiyetini kontrol altına almak üzere var olan modern devlet, küreselleşme ve ulusötesi şirketlerin yükselişle küçülerek değer kaybetmektedir. Nitekim Bauman, ulusötesi şirketlerin, yabancı sermayenin erişim kaynaklarını engellemeye çalıştıkları için ulusal devletler ile karşı karşıya geldiğini ifade etmektedir (Kara, 2013, s.75).

Aynı zamanda, çeşitli hükümetler çokuluslu şirketleri kamulaştırarak ikili yatırım anlaşmaların ruhuna aykırı hareket ettiler. Doğrudan yabancı yatırım politikaları söz konusu olduğunda, hükümetler önemli ölçüde uluslararası alanda özerkliğini kaybederler. Özellikle Venezuela örneği ikili yatırım anlaşmalarını devletleri uluslararası yatırım rejimine güvenilir bir şekilde bağlamadıklarını göstermiştir (Koivumäki, 2015, ss.119-120).

Nitekim, ulusötesi şirketler herhangi bir ulusal istihdam rejimine takılmadan rahatça yüksek vasıflı kişileri istihdam edebilecekleri uzaktan çalışma dönemine 2020 yılı itibarıyla girmişlerdir. Dünyanın önde gelen teknoloji şirketleri (Microsoft, Facebook...) Kovid-19 salgını sürecinde uzaktan çalışmaya hızlı bir şekilde adapte oldular. Devletler ise uzaktan çalışma yönetmelikleri çıkararak bu alanda yasal düzenlemeler yapmaya başladılar. Tamamen uzaktan çalışma veya önce uzaktan çalışma istihdam politikaları ulus ötesi şirketler arasında yaygınlaşırsa, insanların ülkesinden göç etmeden, bulunduğu yerden anamerkezi uzak bir ülkede olan bir şirkette çalışması mümkün olabilecektir. Bu durum ulusötesi şirketler için büyük bir maliyet avantajı sağlarken, beyin göçü yaşanan ülke için gerek kalifiye işgücü kaybı gerekse vergi kayıpları yaşaması ile kayıt dışı istihdamın yükselmesi anlamına gelmektedir.

3.2. Kayıt dışı istihdam: Kutuplaşma ve Ulusötesi Şirketler

Ford otomobilin kurucusu, barış yanlısı Henry Ford bir halk kahramanıydı. Taylor'ın bilimsel yönetim yaklaşımını üretimde kullanan ve montaj hattı ve seri üretimin mucidi Ford, tüm Amerikan halkına otomobil satın alabilme imkânını sağlamış biridir. Ford, inşa ettiği Barış Gemisi içinde 63 savaş karşıtı kişi ve 54 muhabirle yola çıkmış ve her iki tarafın askerlerini greve ikna ederek, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlanması sağlamak istemiştir. Her ne kadar Ford'un bu hareketinin nedeni, insanlığa karşı gösterilmiş hassasiyet olarak yorumlansa da, savaşa karşı çıkma isteğinin asıl nedeni Ford şirketinin ekonomik kârlılığın devamıdır (Bloomberg, 10.01.2017).

Bazılarına göre yeni sağ politikalar bazılarına göre ise neo-liberalizm olarak anılan, 1980'lerde Washington Konsensüsü ile ortaya atılan mali politikalar esasen Latin Amerika ülkelerinin ekonomik istikrarını sağlamak üzere yapılandırılmıştır. Odak noktası, özelleştirme, ticaretin serbestleştirilmesi ve deregülasyon olarak dünya gündemine giren mali politikalar, daha önceki dönemin sosyal devlet anlayışına karşı devletin küçülmesini desteklemiştir. Zira 1970 krizleri sürecinde en önemli sorumlu olarak görülen devlet, bu yeni sağ politikaların oluşturduğu reform dalgası ile gelişmişlik düzeyine yahut siyasi rejimine bakılmaksızın dünyadaki tüm ülkeleri etkisi altına almıştır. Bu mecburi yol haritası

bilhassa Dünya Bankası ve IMF tarafından yapısal uyum reformları şeklinde ülkelere önerilmiştir (Güngör, 2018, ss.74-75; Karakurt, 2011, s. 31).

1970'lerdeki petrol krizleri beraberinde tartışmaya açılan sosyal devlet, ulusal gelirler içinde sosyal harcamaların çokluğu nedeniyle hantallaştığı ve bir kamu bürokrasisine neden olduğu yönünde eleştirilmiştir. Neo-liberal politikalar ile ulus devletlerin ekonomik yetkileri, zamanla Dünya Bankası, IMF, Dünya Ticaret Örgütü, OECD gibi kurumlara devredilirken, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve merkezi yönetimin yetkilerinin devredilmesi konuları tartışmaya açılmıştır (Acar, 2017, s.251).

Soğuk savaşın sona ermesi ile küresel ticaret ve uluslararası sermaye hareketlerinde belirgin bir artış söz konusu olurken, devletler, çevre, insan hakları ve güvenlik konularında ulusal düzeyden uluslararası düzeye bir düşünce sistemine yönelişleri söz konusu olmuştur. Nitekim tanıklık edilen bu durum, merkezinde devlet olan siyasi yapılandırmadan çok katmanlı ve çok daha karmaşık küresel bir yönetim biçimine geçişe işaret etmektedir. Günümüzde üretim, küresel sermaye hareketleri ile uluslararasılaşmış ve devletlerin ekonomi içindeki etkinliği azalmıştır. Ancak, Ulusötesi şirketlerin büyük çoğunluğunu, özel bir ulusal kimliği olmayan, Ulusötesi bir yönetim kadrosuna sahip, mobilizasyon yeteneği yüksek ulus ötesi şirket profiline değiller henüz. Daha ziyade, birden fazla ulusal nüfuz sahasında şubeleri olup, ulusal politikaların etkisi altında bulunan, ulusötesi şirket görünümündedirler (Munck, 2002, s.75).

Günümüzde, karanlık fabrikalar, endüstriyel robotlar ve enformasyon teknolojileri ile verimliliği artan üretimin, maliyetinin istenilen seviyede olmaması ulusötesi şirketleri yeni bir rekabetin içine çekmiştir. Samsung Electronics Co Ltd, 2021 yılının ilk çeyreğinde 2020 yılının son üç ayında kendisini geçen ABD'li Apple'dan dünyanın en büyük akıllı telefon üreticisi tacını geri alarak toplam küresel sevkiyatların beşte birini gerçekleştirmiştir. Pazar araştırma şirketi Canalys, Çin'li Xiaomi Corp'un, sevkiyatların %62 artarak, 49 milyon telefona ve pazar payının %14'e yükseldiğini ve şimdiye kadar ki en iyi üç aylık performansı ile ilk üç sırayı tamamladığını söylemiştir. Günümüzün akıllı telefon piyasasının önde gelen firması Güney Koreli Samsung, birkaç yıl öncesine kadar akıllı telefon üretiminin büyük bölümünü gerçekleştirdiği Çin'de ki son fabrikasını da kapatmıştır. Üretiminin önemli bir bölümünü Çin'in Huizhou kentinde gerçekleştiren Samsung'un geri çekilmesi nedeni olarak Çin'deki pazar payının %1'in altına düşmesi gösterilmektedir. Aynı şekilde Apple'da Çin'den çekilerek, yeni akıllı telefon üretim tesisini Hindistan'da kurmuştur (Bıktım, 2019: Bhalla ve Patnaik, 29.04.2021).

Daha düşük vergi oranları sağlayan rejimler çok uluslu faaliyetleri çekebilse de, bu tür politikalar bir gelir kaynağı olarak kurumlar vergisini aşındırmaktadır. Ne yazık ki, ABD'de 2017 Vergi Kesintileri ve İşler Yasası bu politika ikilemini çözememiştir. Zira vergi kanunu ile sağlanan azalan oranlar nedeniyle düşen kurumlar vergisine rağmen, kanun kapsamında kâr kaydırma veya deniz aşırı yatırımların ülkeye geri çekilmesi hususu yeterince ele alınmayıp merkezi Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan çok uluslu şirketlerin rekabet gücünü artırmamıştır (Clausing, 2020, s.237).

Ulusötesi şirketlerin rekabet yarışı hızla devam etmektedir. Çin'in Şangay bölgesinde elektrikli araba üretimine başlayan Tesla karşısında Çin kamu şirketi SAIC ile ABD'li General Motors ortaklığında üretilen Hong Guang Mini isimli elektrikli araç 2021 yılının Ocak ayında Tesla'yı geçmiştir (Harper, 25.02.2021).

Aynı endüstride ve teknolojiye kalarak, firmaların yüksek maliyetli standart üretim ile uluslararası acımasız rekabeti sürdürebilmeleri her gün zorlaşmaktadır. Bu nedenle firmalar rekabet gücünü korumak üzere, yüksek maliyetli standarttan düşük maliyeti standart üretime geçmek üzere doğrudan dış yatırım yapmaktadırlar. Bu duruma İsveç güzel bir örnektir. Pek çoğu Volvo gibi ulusötesi şirketlerde çalışan İsveçli imalat işçilerinin % 70'i, üretimin düşük maliyetli doğrudan dış yatırımlar aracılığı ile gerçekleşmesi sonrası, 1970'den 1993'e 500.000 özel sektör işi, 1995'teki %13 işsizlik oranı ile yok olmuştur. Avrupa Birliği içinde İsveç vakası tek değildir. Bir Alman şirketi tarafından üretilen her üç arabadan biri Almanya'nın dışında üretilmektedir. Bilhassa Almanya gibi yüksek maliyetli üretim yapan ülkeler, şiddetli rekabet ile başa çıkabilmek için standart ürünler yerine yeni icat ve ürün prosesini destekleyecek bir yapı tasarımılamak durumunda kalmışlardır (Welfens, Audretsch and Addison, 1998, ss.68-69).

Hem ekonomistler hem de ekonomist olmayanlar, istihdamın sürekli değişen mesleki yapısını uzun bir süredir incelemektedir. Ekonomistler, bu değişikliklerin arkasındaki itici güçler hakkında bir takım hipotezler geliştirdiler. İmalatta düşük vasıflı üretim hattı işleri ve pek çok büro işi "rutin" olarak nitelendirilmekte ve günümüzde emegın yerine geçen teknolojik yenilikler ile yerleri doldurulmaktadır. Bu durum orta vasıflı ve iyi ücretli işgücüne olan talebin azalması anlamına gelmektedir. Buna karşılık, örneğin ev işleri, otel ve yemek ile kişisel bakım gibi en kötü ücretli işlerin çoğu, doğası gereği rutin değildir ve bu nedenle teknolojik değişimden nispeten az etkilenmemiştir. Diğer yandan ulusötesi şirketlerin ev sahibi ülkedeki doğrudan yatırımlarında çalışan işçilerin büyük çoğunluğu kayıtlı istihdamdır ve iyi bir maaşları vardır. Ancak günümüzde emegın dijital dönüşümü, uzaktan çalışma ile sosyal güvenceden yoksun bir kayıtdışı alanın açılmasına neden olacaktır. Böylece, yüksek vasıflı kalifiye işgücü ile düşük vasıflı işgücü arasında bir kutuplaşma söz konusudur ve kayıt dışı istihdam artmaktadır (Goos, Manning ve Salomons, 2010).

Sonuç ve Öneriler

Teknoloji, günümüzde daha hızlı şekilde iş dünyasını değiştirirken, işgücü piyasalarını yeniden şekillenmektedir. Farklı üretim hatlarında endüstriyel robot kullanımının yayılmasının ana nedeni, üretim verimliliği ve kalitedir. Bu nedenle her yıl bir önceki yıla göre, endüstriyel robot kullanımı belirgin düzeyde artmaktadır. Otomasyon, bir taraftan endüstriyel robotların kullanımını artırırken, diğer yandan bilhassa otomotiv alanında tüm manuel emegın ortadan kaldırarak, hatasız üretim yapılması ve kalitenin artmasını sağlamıştır. Böylece, Fordist imalat üretiminin getirdiği seri montaj hattı ve yarı vasıflı ve vasıfsız emeğe olan ihtiyaç post-Fordist üretimde önemini yitirmiştir. İmalat hattında vasıfsız ve yarı vasıflı emeğe olan ihtiyaç azalırken, aynı zamanda sosyal haklar, gelir güvencesi, sendikalaşma oranları geriye gitmektedir. Dünya Bankası'na göre (2019), buluş ve icadın hiç görülmemiş hızda üretim teknolojilerine ve hayatımıza yansıdığı bu dönemde, ülkelerin serbest piyasa ekonomisi içinde varlıklarını sürdürmesinin yegâne yolu "gelişmiş beşeri sermaye" dir. Bu nedenle acımasız rekabete uyumlu, sürekli öğrenen, yenilenen, dinamik ve güçlendirilmiş beşeri sermaye ulusötesi şirketlerin gelişmekte olan ülkelere çekilmesinde önemli bir unsurdur. Diğer bir konu ise, otomasyon ve üretimin dijitalleşmesi nedeniyle satın alma gücü ve sosyal güvencesi azalan çalışanların yetersiz tüketim nedeniyle çekici bir pazar konumunu yitirmesidir.

Emegın dijitalleşmesi noktasında en önemli husus ise gelişen gig ekonomidir. Gig ekonomi, normal mesai saatleri dışında çalışmaya imkân veren, bir uzaktan esnek çalışma biçimidir. Geleneksel işçinin sahip olduğu tam zamanlı işyerinde çalışma ile sosyal hakların (sağlık, sosyal güvenlik, yasal tatil izni, lojman, servis, yemek) herhangi birine sahip olmayan gig işgücü, boş zamanlarında para kazanma şansına sahipken, işveren ise yüksek vasıflı işgücünü düşük maliyetli bir şekilde çalıştırabilme olanağına sahip olmaktadır. Bilhassa Kovid-19 salgını ile küresel teknoloji şirketleri tamamen ya da kısmen uzaktan çalışmayı uygulamaya koymuşlardır. Zira şirketlerin sabit giderlerini azaltan uzaktan çalışma aynı zamanda başka ülkelerden beyin göçüne yer değişimi olmaksızın izin vermektedir. Bu durum ulusötesi şirketlerin enformasyon teknolojilerinin sağladığı olanaklar nedeniyle ucuz işgücü için başka bir ülkede yatırım yapmayı sorgulayarak, üretimi kendi ülkelerine taşıma kararını ya da satın alma gücü yüksek pazarlara doğru hareketini tetikleyebilir.

Tüm bu örnekler göstermektedir ki, bilgi ve teknolojik buluşu elinde tutanlar, eşitsizliklere neden olmaktadır. AB tarafından çocuklara ait verileri işleme konusunda bir takım kuralları ihlal ettiği için Facebook Instagram firmasına dava açılmıştır. Hindistan, milli bütünlüğü ve beraberliği olumsuz etkilediği gerekçesi ile Çinli Tik Tok'u yasaklarken, Tiktok'un ABD'deki geleceği ise hala belirsizdir.

Bilhassa teknolojinin üretim tekniklerinde kullanımı ve emegın dijitalleşmesinde çok önemli rol oynayan ulusötesi şirketlerin, Kovid-19 salgınında uzaktan çalışmayı rutin hale getirmek üzere çeşitli düzenlemelere gittikleri görülmektedir. Diğer yandan, artan dünya nüfusu, istihdam oranlarında düşüş ve azalan alım gücü nedeniyle tüketimin sürdürülebilirliği tehlikeye girmektedir. Bilhassa, Bu durum pek çok gelişmekte olan ülke için, Amerikan kültürünün nakli anlamına gelmiştir. Örneğin 1992 de Paris civarında, Walt Disney Şirketi tarafından Eurodisney temalı park kurulmuştur. Fransız eleştirmenler bu durumu 'kültürel Çernobil' olarak nitelendirmiştir. Diğer yandan, küreselleşme ABD açısından farklı etkiler üretmiştir. Şöyle ki, otomobil imalatı ve çelik üretimi ABD'de dramatik olarak azalırken, ABD tüketicisi açısından ucuz fiyattan çok çeşitli ürüne rahatlıkla ulaşabilmenin imkânı mümkün olmuştur (Harrell, Gaustad, Boles, Griffith, Miller and Woods, 2005, s.1207).

Bir diğer konu ise emegın dijital dönüşümüdür. Örneğin, bilgisayarların ofis çalışmalarına uygulanması bilhassa dosyalama, defter tutma ve yazma gibi görevleri yerine getirirken, bilgi üretme ve işleme konusunda insan emegına olan ihtiyacı büyük ölçüde azaltmaktadır. Aynı zamanda hayatımıza hızlı bir giriş yapan yapay zeka, Amazon marketleri gibi perakende sektöründe, iletişim ve enformasyon teknoloji şirketlerinde sesli asistan olarak yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Giderek kullanım oranı artacak olan yapay zekânın Elon Musk'a göre ilerde yapamayacağı herhangi bir iş olmayacaktır. Otomasyon ve yapay zekânın kullanımı dışında istihdamı tehdit eden bir diğer unsur ise ulusötesi şirketlerin kendi ülkelerine ya da nihai pazarlara yakın yere taşınma riskidir. Yatırım yaptıkları ülkede, istihdama ve ekonomik büyümeye katkı sağlayan ulusötesi işletmeler için ucuz işgücü bolluğu artık cezbedici bir durum olmaktan çıkmaktadır. Bu şirketlerin büyük çoğunluğu özel bir ulusal kimliğe sahip, ulusötesi bir yönetim kadrosu olmayan bir görünüm sergilemektedir. Stiglitz, dünyadaki ekonomik eşitsizliğin bu kadar artmasının esas nedeninin komünizmle savaşı abartan ulusötesi şirketler olduğunu iddia etmektedir. Nitekim Apple ve Samsung firmalarının Çin'deki üretim yerlerini kapatmalarının bir nedeni ise Çin tüketicisinin cep telefonu tercihi olmuştur.

Böylece, emek yerine geçen teknolojiler nedeniyle azalan orta vasıflı işler ile rutin olmayan ancak düşük ücretli az vasıflı işler arasında kalan devletlerin, eğitim ve işgücü piyasası politikasını gözden geçirerek, dijital ekonomi ve işgücü piyasası modelini destekleyecek ve ilerletecek önlemler geliştirmeleri gerekmektedir. Mesleki eğitimi daha fazla geliştirmek, kapsamlı bir ileri eğitim politikası tasarlamak ve sosyal güvenlik ve kurumsal esnekliği organize etmek, önemli anahtarlardır.

Kaynakça

- Acar, E. (2017). Neoliberalizm ve Sosyal Refah Devleti Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 248-263.
- Altay, S. (2017). *Post-Fordizm ve Kamu Yönetimine Yansımaları*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Awad, A.M. (2019). The impact of trade and investment on labour standards in the MENA region. *International Journal of Labour Research, in the future of work: Trade Unions in transformation*, 9(1-2), 215-235.
- Bhalla, A. ve Patnaik, S. (29.04.2021). Samsung overtakes Apple in smartphone shipments as Xiaomi closes in. Erişim Tarihi: 18.06.2021, <https://www.reuters.com/article/us-global-smartphones-idCAKBN2CG0MW>
- Bard, A. & J Söderqvist & A. Larsson (2020). *Behind the history of labor, Technology as the driving force*. In The Digital Transformation of Labor Automation, the Gig Economy and Welfare Book. New York: Routledge, (Ed). A.Larsson and R.Teigland, Doi: 10.4324/9780429317866-2, 15-31.
- Benderli, Z.Z. & Z.İ. Görenel (2006). Neo-liberal Ekonomi Politikalarının Latin Amerika Üzerindeki Etkileri. *Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 183-201
- Beaudoin, S.M. (2000). Current Debates in the Study of the Industrial Revolution. *OAH Magazine of History*, 15(1), 7-13.
- Bıktım, E. (2019). Samsung. Çin'de Yer Alan Son Fabrikasını da Kapattı. *CNN Türk*, 04.10.2019, Erişim: 24.02.2020, <https://www.cnnturk.com/teknoloji/samsung-cinde-yer-alan-son-fabrikasini-da-kapatti>
- Branču, L.& Bibu, N. (2014). The impact of multinational companies on the employment in Romania. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 124, 186 – 193.
- Ceo'ların 2020 Büyüme Beklentileri (Küresel Ceo Araştırması), *NTV Haber Videosu*, Erişim: 28.02.2020, [ntv.com.tr/ekonomi/son-dakika-haberi2019-buyume-rakamlari-aciklandi,w5CYToZfNUOkgw8WL8OzAw#utm_source=insider&utm_medium=web_push&utm_campaign=2019-buyume&webPushId=MjYzNzI=](https://www.ntv.com.tr/ekonomi/son-dakika-haberi2019-buyume-rakamlari-aciklandi,w5CYToZfNUOkgw8WL8OzAw#utm_source=insider&utm_medium=web_push&utm_campaign=2019-buyume&webPushId=MjYzNzI=)
- Clausing, KA. (2020). Taxing Multinational Companies in the 21st Century. <https://www.brookings.edu/research/taxing-multinational-companies-in-the-21st-century/>
- Coccoli, J. (2017). The Challenges of New Technologies in the Implementation of Human Rights: an Analysis of Some Critical Issues in the Digital Era. *PHRG* 1(2), 223-250.
- Congar, K. (13.07.2019). Facebook'a FTC'den 5 milyar dolarlık rekor ceza. Erişim: 11.04.2021, <https://tr.euronews.com/2019/07/13/facebook-a-ftc-den-5-milyar-dolarlik-rekor-ceza-mark-zuckerberg-sosyal-medya>
- Çam, E. (1987). Ulusötesi Şirketler ve Gelişen Ülkeler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 45(1-4), 93-120.
- Çikolata herkese mutluluk getirmiyor: Dünyada 1, 5 milyon çocuk kakao endüstrisinde çalışıyor. *NTV* (21.10.2020). Erişim: 02.11.2020, https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/cikolata-herkese-mutluluk-getirmiyor-dunyada-1-5-milyoncocuk-kakao-endustrisinde-calisiyor,w8e1It_8UEW50pFN_1hDwQ/_4nnBJTF00uH4lpMDeTurg

- Davies, M. (2012). The Aesthetics of the Financial Crisis: Work, Culture, and Politics. *Alternatives: Global, Local, Political*, 37(4), 317-330.
- Darıcı, A.B, (02.03.2021). Ulus-devletler ve teknoloji şirketleri arasındaki güç mücadelesi. Erişim: 16.06.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/ulus-devletler-ve-teknoloji-sirketleri-arasinda-guc-mucadelesi/2161618>.
- Doğru, B.N. ve Meçik, O. (2018). Türkiye’de Endüstri 4.0’in İşgücü Piyasasına Etkileri: Firma Beklentileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (23)*, Endüstri 4.0 ve Örgütsel Değişim Özel Sayısı, 1581-1606.
- Duman, M. (2002). Hegemonya ve Güçler Dengesi Bağlamın da Uluslararası Siyaset ve İktisat İlişkileri. *Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(4), 1-16.
- Düşünce kuruluşu raporu: Koronavirüs kısıtlamaları döneminde ABD’nin en zenginleri, servetlerini 565 milyar dolar artırdı. *BBC News Türkçe*, (05.06.2020), Erişim: (13.02.2021), <https://www.bbc.com/turkce/topics/c6vzy6z7x11t>
- Etiyopya’da kahve işçilerinin emek mücadelesi. *Habertürk* (16.01.2017), Erişim: 02.11.2020, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/1353805-etiyopyada-kahve-iscilerinin-emek-mucadelesi>
- Facebook: ABD’de çarptırılacağımız olası ağır ceza için 3 milyar dolar tahsis ettik. *Habertürk* (25.04.2019), Erişim: 18.07.2020, <https://www.haberturk.com/facebook-abd-de-carptirilacagimiz-olası-agır-ceza-icin-3-milyar-dolar-tahsis-ettik-2442259>.
- González, F., Yu, Y., Figueroa, A., López, C., Aragon, C. (2019). Global Reactions to the Cambridge Analytica Scandal: An Inter-Language Social Media Study. *WWW ’19 Companion*, May 13–17, 2019, 1-8, SFO, CA, USA
- Goos, M., Manning, A. ve Salomons, A. (2010). Explaining Job Polarization in Europe: The Roles of Technology, Globalization and Institutions, CEP Discussion Paper No 1026
- Gökten, P.O. (2018). Karanlıkta Üretim: Yeni Çağda Maliyetin Kapsamı. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(4), 880-897.
- Guliyev S. (2004). *Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan – Abd İlişkileri*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Güner, Ü. & A.Yılmaz (2010). Ulusötesi Şirketler Türkiye Ekonomisi İçin Tehdit Mi, Fırsat Mi? *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (26), 197-212.
- Güngör, Ş.(2018). İdeolojik Boyutlarıyla Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi ve Reform Transferi. *Sayıştay Dergisi*, (110), 63-89.
- Harper, J. (25.02.2021). Çin’de 4.500 dolarlık elektrikli aracın satışı Tesla’yı ikiye katladı. Erişim: 10.05.2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56191840>
- Harrell, Jr.D.E. & E.S. Gaustad & J.B Boles & S.F Griffith & R.M Miller & R.B. Woods (2005). *A History of American People*. Cambridge, UK: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Hatipoğlu, O. (2015), *Amerikan Yönetim Düşüncesinin Doğuşu*. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Henry Ford Hakkında En Az Bilinen Altı Gerçek. *Bloomberg Haber* (10.01.2017), Erişim: 21.02.2020, <https://businessht.bloomberght.com/otomotiv/haber/1346881-henry-ford-hakkinda-az-bilinen-6-gercek>
- Hughes, C. & A. Southern (2019). The world of work and the crisis of capitalism: Marx and the Fourth Industrial Revolution. *Journal of Classical Sociology*, 19(1) 59–71.
- ILO (2015). National employment policies: What are they? Why do we need them? Why should trade unions get involved? International Labour Office. – Geneva: ILO, ISBN: 978-92-2-129344-6
- ILO (2019). Skills shortages and labour migration in the field of information and communication technology in India, Indonesia and Thailand. International Labour Organization, ISBN: 978-92-2-133280-0.
- ILO (2021). ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Seventh edition Updated estimates and analysis. International Labour Organisation Publication.
- Jantsan, S. (2013). *Geçiş Ekonomilerinde Reform Sürecinin Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kağncıoğlu, D. (2004). *Endüstri İlişkileri*. Eskişehir: T.C.Anadolu Üniversitesi Yayını, Yayın No.1573.
- Kara, Z. (2013). *Bauman Sosyolojisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Karakurt, B. (2011). Washington Konsensüsü'nden Küresel Mali Krize Mali Disiplin ve Türkiye'deki Gelişmeler. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(1), 31-53.
- Kaygusuz, C. (2009). Küreselleşme Çağında Barış: Kimle Nasıl? *Toplum ve Demokrasi*, 3(5), 169-190.
- Kelion, L. (14.07.2020). Huawei 5G kit must be removed from UK by 2027. Erişim: 15.03.2021, <https://www.bbc.com/news/technology-53403793>
- Kiely, R.(1998). Globalisation, Post-Fordism and the Contemporary Context of development. *International Sociology*,13(1), 95-114.
- Knotter, A.(2018). Comparative and Transnational Perspectives on Workers Organizing in Europe and the United States, Eighteenth to Twenty-First Centuries. In: Transformations of Trade Unionism. Holland: Amsterdam University Press, 271-276.
- Koç, S.A. & S.Batliwala& Ç. Çıdamlı & D. Dhranraj & H, Einstein&S., Ferguson&N. Fraser, V.Schild (2013). *21. Yüzyıl Feminizmine Doğru*. (Çev.)B. Ahıska, Ankara, NotaBene Yayınları.
- Koivumaeki, R-I. (2015). Oil and Gas Nationalization in Venezuela and Bolivia. *Comparative Politics*. 48(1), 107-125.
- Kordos, M.& S. Vojtovic (2016). Transnational corporations in the global world economic environment. *Social and Behavioral Sciences*, (230), 150-158.
- Korinek, A. (2019). Labor in the Age of Automation and Artificial Intelligence. Economists For Inclusive Prosperity. *Research Brief*, file:///C:/Users/Student1/Downloads/10076_powerpoint_R7RTNBHF.pdf, 1-9.
- Mujica, J. (2019). Reflections on the world of work. *International Journal of Labour Research*. In The future of work: Trade Unions in transformation. 9(1-2), 11-17.
- Munck, R.(2002). *Emegın Yeni Dünyası, Küresel Mücadele, Küresel Dayanışma*. (Çev.) M. Tekçe, İstanbul: Kitap Yayınevi

- Muro, M. (26.05.2020). Could Big Tech's move to permanent remote work save the American heartland? Erişim: 10.05.2020, <https://www.brookings.edu/blog/the-avenue/2020/05/26/could-big-techs-move-to-permanent-remote-work-save-the-american-heartland/>
- OECD (2016). New Markets and New Jobs in the Digital Economy. <https://www.oecd.org/digital/ministerial/meeting/New-Markets-and-New-Jobs-discussion-paper.pdf>
- Roach, B.(2007). Corporate Power in a Global Economy. Global Development and Environment Institute. Medford, MA: Tufts University, Erişim: 02.06.2020, <http://sttpml.org/wp-content/uploads/2014/06/Corporate-Power-in-a-Global-Economy.pdf>.
- Ruyter, A.& M. Brown & J.Burgess (2019). Gig Work And The Fourth Industrial Revolution: Conceptual And Regulatory Challenges. *Journal of International Affairs*, 72 (1), 37-50.
- Taghırad, Hamıd D. (2013). *Parallel Robots*. Boca Raton: CRC Press.
- Tarhan, A.B. (2010). *Türkiye'de Postmodernizmle Değişen Siyasetin Siyasal İktidara Yansıması*. Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir.
- Shaffer, G. (2012). Transnational Legal Process and State Change. *Law & Social Inquiry*, 37(2), 229-264.
- Shurtleff, W. ve Aoyagi, A. (1979). *The Book of Tempeh*. New York; Harper and Row Publishers.
- Srinivasan, N. ve Eden, L. (2021). Going digital multinationals: Navigating economic and social imperatives in a postpandemic world. *Journal of International Business Policy*, 1-16.
- Stiglitz, J.E. (2018). *Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı*. (Çev). A. Taşçıoğlu ve D. Vural, İstanbul: Alfa Basım, Yayım, Dağıtım.
- Stiglitz, J.E.(2018). Unemployment, Welfare and Innovation. AEA Meetings, Philadelphia USA
- Szabó-Szentgróti, G.; Végvári, B.; Varga, J. (2021). Impact of Industry 4.0 and Digitization on Labor Market for 2030-Verification of Keynes' Prediction. *Sustainability* 13, 1-19.
- Szalavetz, A. (2019). Digitalisation, automation and upgrading in global value chains - factory economy actors versus lead companies. *Post-Communist Economies*, 1-45.
- Teevan, J. (2020). The New Future of Work. Research from Microsoft into the Pandemic's Impact on Work Practices. Erişim: 10.05.2020, <https://www.microsoft.com/en-us/research/event/new-future-of-work/>
- Tepe, B. ve Ş.Ardıyok (2004). Devlete Yeni Rol: Regülasyon. *Amme İdaresi Dergisi*, 37(1), 105-130.
- Weber, E. (2017). Employment and the Welfare State in the Era of Digitalization. *CESifo Forum* 4 (18), 22-27.
- UNCTAD (2021). How COVID-19 triggered the digital and e-commerce turning point. <https://unctad.org/news/how-covid-19-triggered-digital-and-e-commerce-turning-point>
- University of Richmand Management Faculty Publications*, Erişim: 11.02.2021, <https://scholarship.richmond.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1056&context=management-faculty-publications,1-21>.

- Van Lancker, W. & Van den Heede, A. (2019). Economic Equality and the Welfare State Economic Equality and the Welfare State. *SPSW Working Paper*, CESO/SPSW/2019-2. Leuven: Centre for Sociological Research, KU Leuven, 1-32.
- Walwei, U. (2015), Digitalization and structural labour market problems: The case of Germany. International Labour Organisation, ISSN 2306-0875
- Welfens, Paul J.J. & David, B. Audretsch & John T. Addison (1998). *Technological Competition, Employment and Innovation Policies in OECD Countries*, Germany: Springer Publishing.
- Whitaker, J.W. & P.Erkman & S.M.Thompson (2016). How Multinational Corporations Use Information Technology to Manage Global Operations. *Journal of Computer Information Systems*, 57(2), 1-11
- World Bank Group (2019). The Changing Nature of Work. World Development Report, e-ISBN: 978-1-4648-1356-6
- Yılmaz, S., Taştan, K., Ecek, N. ve Çınar, E. (2017). Otomotiv Sektörünün Dünyadaki ve Türkiye'deki Değişimi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 685-695.
- Zengingönül, O. (2005). Nedir Bu Küreselleşme? Kaçabilir miyiz? Kullanabilir miyiz? *Siyasa*, 1(1), 85-106.